Historisk öfverblick af latinets qui och qualis fortsatta ...

Per Adolf Geijer

STANFORD UNIVERSITY
LIBRARIES

Skrifter utgifna af K. Humanistiska Vetenskapssamfundet i Upsala. V. 14.

HISTORISK ÖFVERBLICK

AF

LATINETS QUI OCH QUALIS

FORTSATTA SOM

RELATIVPRONOMINA I DE ROMANSKA SPRÅKEN

AF

P. A. GEIJER

UPSALA
AKADEMISKA BOKHANDELN
(C. J. LUNDSTRÖM)

LEIPZIG
OTTO HARRASSOWITZ

Skrifter utgifna af K. Humanistiska Vetenskapssamfundet i Upsala. V. 14.

HISTORISK ÖFVERBLICK

AF

LATINETS QUI OCH QUALIS

FORTSATTA SOM

RELATIVPRONOMINA I DE ROMANSKA SPRÅKEN

AF

P. A. GEIJER

UPSALA 1897
ALMQVIST & WIKSELLS BOKTRYCKERI-AKTIEBOLAG

De stammar och folkslag, som genom omständigheternas makt bragtes att utbyta sina egna tungomål mot Romarnas och därföre från lingvistisk synpunkt sammanfattas under benämningen de romanska folken, mottogo ett genom en gammal och mäktig kultur rikt utveckladt språkmaterial, som vida öfverträffade dessa folks dåvarande behof i detta hänseende. Det latinska litteraturspråket bibehöll nämligen någorlunda oförändrad sin uppgift att tjena den högre kulturen, och inom de romanska folken befann sig den stora massan i ett sådant, i folkens lif ingalunda sällsynt skede, då det språk, som är bärare af landets högre kultur, endast är fullt kändt och användt af de bildade, medan det egentliga folket i sin samfärdsel rör sig med ett språk, som ehuru af samma ursprung som kulturspråket, dock väsendtligen skiljer sig därifrån, och detta särskildt därigenom, att dess resurser äro betydligt reducerade såväl med afseende på flexionsformer som äfven syntax och ordförråd. Ty det obildade folket har ej samma språkliga behof som de bildade, och mycket af det rika material, som den högre kulturen kräfver, blir för detta en onödig barlast, med hvilken det ej kan komma tillrätta annat än genom förenklingar och reduktioner.

Språket är att betrakta som ett tankelifvets resultat, och det är därföre nästan otänkbart, att en individ skulle inlära och länge bibehålla i minnet ett språkförråd, som öfverskrede hans intellektuella behof. På samma sätt tillgodogjorde sig de romanska folken latinets rika tillgångar endast i den mån de däraf kände behof. De fäste i minnet endast sådana ord och former, som de närmast behöfde, och lemnade det öfriga åt glömskan, äfven om de en gång inlärt något däraf. När sedan ett rikare intellektuellt lif kräfde ett rikare språk, framgick detta

hufvudsakligen genom en naturlig utveckling af föregående generationers språk; ehuru man, hvad särskildt angår de romanska språken och deras fortgående utbildning äfven bör räkna med den faktor, som utgjordes af inflytelse från det länge fortlefvande, någorlunda väl bibehållna latinska kulturspråket, som först sent trängdes undan från sin höga uppgift därigenom, att folkspråken vuxit och utvecklats så starkt, att de i sin tur kunde blifva organ för den högre kulturen.

När man vill söka utreda, huru det egentligen tillgick, då många olika folk hastigt nog glömde sina traditionella stamspråk och fullständigt ersatte dem med latinet, hvilket som talspråk samtidigt och inom en jämförelsevis kort tidrymd undergick en genomgripande omstöpning, som isynnerhet karakteriseras af ett våldsamt flexiviskt förfall, är man visserligen ej alldeles i saknad af fakta och tillfälliga upplysningar, som därvid lämna ledning, men dessa äro dock alltför spridda och otillräckliga för att gifva en klar och fullständig bild af förloppet. Man är därföre nödsakad att utfylla denna bild med tillhjälp af hypoteser, för hvilka man kan finna stöd bland annat genom jämförelse med förloppet på andra håll, då genom eröfring tvenne språk kommit i stark kontakt med hvarandra; såsom till exempel fallet är i England, där det nu härskande språket, likt de romanska, företer en stark reduktion af dess ursprungliga böjningssystem.

Vid den språkliga kontakten mellan å ena sidan de många och folkrika stammar, som i Italien och angränsande länder underlades Roms välde, och å den andra de föga talrika Romarna och ursprungligen latintalande Italienarna, stodo gent emot hvarandra dessa af inga latinska traditioner bundna främlingar och Romarna med deras latinska stamförvandter, hvilka få antagas haft tendens att konservera sitt språk tämligen oförändradt. Härvid bör fasthållas i minnet, att dessa senare voro i antal underlägsna, och detta kanske rätt snart till och med i sjelfva Rom, dit individer af skilda tungomål, klasser och kön strömmade in från det vidsträckta väldets alla olika delar. Af dessa immigranter kunde snart nog rätt många ha i sin egen hembygd haft tillfälle lära att nödtorftligen reda sig med Romarnas språk, ty med dessa kunde de ej meddela sig utan att tillgripa latinet, alldenstund Romarna sjelfva i regeln aldrig gjorde sig besvär med

att inlära de kufvade barbarernas språk. Den romerska kulturen kunde de ej i minsta mån tillegna sig på annan väg än genom att lära sig latin; och det är ett faktum, att hos de kufvade folken uppstod mycket hastigt ett lifligt begär att komma i åtnjutande af denna kultur och alla därmed följande företräden. Men helt visst behöfdes icke att kunna röra sig med latinet lika ledigt och korrekt som en infödd Romare; det gällde endast att något så när förstå detta språk och därpå göra sig förstådd. Det inträffade då helt naturligt, att dessa latinlärande barbarer inhemtade och reproducerade latinet ofullständigt och i ett sådant reduceradt skick, som möjligen kunde medgifvas, utan att det därigenom blef obegripligt. Man får alltså tänka sig, att latinet som talspråk ständigt var utsatt för rådbråkningar och ansatser till förenklingar af alla slag från deras sida, hvilkas intresse det var att på enklaste och knapphändigaste sätt tillegna sig medlet, den romanska kulturens språkliga organ, latinet, för att med dess tillhjälp komma fram till det egentliga målet, delaktighet af denna kultur och alla därmed följande fördelar af många slag, såsom latinsk borgarrätt m. m.

Latinet som allmänt talspråk tedde sig sålunda helt säkert ganska tidigt likt ett från böjningslärans synpunkt tämligen formlöst kaos, som individer af skilda stammar på något olika sätt varierade. Den hos dem alla framträdande tendensen var att förenkla detta språks för dem obegripliga och onödigt komplicerade formsystem, så att det blef lättare att minnas och reproducera. Det var ej att begära, att de skulle kunna logiskt distinguera alla dessa latinska kasus- och tempusformers särskilda syntaktiska uppgifter, hvarföre de af ren oförmåga och okunnighet nästan på måfå reproducerade de ordformer, som de oftast hörde, och som därföre starkast inpräglade sig i deras minne; såsom t. ex. af de olika kasus, ackusativen, och för vissa ord äfven nominativen; af tempora, præsens och imperfektum i aktiv form. Språkförändringar af denna art framträdde med större styrka, i den mån de allmänt omfattades, hvarefter i denna blandning af ansatser till skiftande latinska idiom, genom ömsesidig nötning och därmed följande utjämning, det kom till stånd ett i någon mån enhetligt, men väsendtligen modifieradt nytt latinskt talspråk, som blef det gemensamma underlag, hvarpå

latinskt språk sedan vidare utvecklades i olika delar af väldet. Härigenom uppstodo varianter af latinet, hvilka till en början mest skilde sig från hvarandra genom skiftningar i uttalet, och dessa berodde därpå, att inom skilda folkstammar latinet trädde i stället för äldre idiom med olika ljudsystem, hvilka med mycken seghet fortplantades från den ena generationen till den andra, äfven sedan folkstammen i fråga som sitt talspråk fullt antagit latinet. Man får dock antaga, att äfven i andra hänseenden dessa latinska idiom i olika provinser af väldet haft tendens att allt ifrån början divergera från hvarandra på grund af skiftande språkvanor hos de olika folkslag, hvilkas ursprungliga språk undanträngdes af latinet.

Mot dessa starka tendenser till en förenklande omdaning af språket stodo helt visst de borne Romarna tämligen vanmäktiga. Ständigt och jämt, hemma och borta, hörde de sitt språk rådbråkas, och de smittades snart däraf, så att de ej ens själfva längre visste, huru deras språk rätteligen borde behandlas. Till en början vande de sig att ackomodera sitt sätt att tala latin efter interlokutörens, hvarefter de småningom på allvar adopterade än den ena, än den andra af de barbarismer, som, ofta hörda, starkt framträngde i minnet, och af hvilka många faktiskt voro ganska beqväma och praktiska. Härtill kommer, att i det lägre romerska talspråket tidigt framträdde tendenser af samma nivellerande art som de, hvilka gjorde sig så starkt gällande i de underkufvade barbarernas sätt att handskas med latinet. Som allmänt talspråk blef alltså latinet under detta skede utsatt för en genomgripande revolution, som bortsopade mycket af det gamla och umbärliga, men hvarigenom det blef lättare tillgängligt för de obildade folkmassor, som nu trängde på och befunno sig i det läge, att de lika väl som Romarna själfva behöfde latinet till sitt språkliga organ.

Under allt detta bevarade latinet som skriftspråk någorlunda troget sitt samband med det äldre klassiska, hvaraf snart nog blef en följd, att skriftspråket måste särskildt inläras, så att det bibehölls rent och utan inflytelse från talspråket endast i den mån den skrifvande lärt sig dess korrekta behandling. Man kan sålunda af språkfelen i latinska skrifter från denna öfvergångsperiod få ett och annat uppslag till kännedom om det latinska

talspråket vid den tidpunkt och på den ort, hvarifrån texten förskrifver sig; detta gäller särskildt om de latinska inskrifterna, som äro så talrika i nästan alla delar af det romerska väldet.

De romanska folken, ej ens Rom bildade därifrån något verkligt undantag, hade sålunda hastigt nog kommit därhän, att den högre kulturens och förvaltningens språk utgjordes af ett ålderdomligt skriftspråk, som lärdes i skolorna, under det att de af dessa folk använda talspråken genom vissa gemensamma olikheter skilde sig från skriftspråket och därjämte sinsemellan divergerade genom olika uttal och andra skiljaktigheter. Under tidernas lopp blefvo dessa divergenser allt större, och det latinska talspråket sönderföll allt tydligare i många skilda och ganska självständiga dialekter. Af dessa dialekter fingo några gent emot de angränsande en predominerande ställning därigenom, att deras hemland antingen blef mäktigare i politiskt hänseende eller ock utmärkte sig genom högre kultur och därmed följande starkare litterär produktion. På detta sätt blef dialekten i Ile-de-France utgångspunkten för det franska högspråket, dialekten i Limousin blef den förnämligaste bland de provençalska, toskanskan fick erkännande som Italiens högspråk, och på samma sätt castilianskan i Spanien. I sammanhang med den stigande nationella kulturen utbildades dessa högspråk till goda organ för den litterära produktionen och uttrangde småningom på alla punkter latinet från dess höga ställning som bärare af den lärda litterära kulturen.

De latinska talspråk, af hvilka de romanska språken utgöra en fortsättning, visa sålunda alla gemensamt den skiljaktigheten från det klassiska latinet, att dettas rika tillgångar väsendtligen reducerades. Vid en jämförelse af latinets formlära med den gemensamt romanska finner man inom alla dess afdelningar starka förenklingar och reduktioner. Af de tre genera bortföll neutrum; hela det så invecklade deklinationssystemet undanröjdes; många verbalformer, bland dem alla passiva, antiquerades eller sammanslogos; pronomina undergingo en våldsam omdaning; hoptals partiklar föllo i glömska. Detta resultat åstadkoms genom nivellerande samverkan af många olika folkslag, som alla skulle

tala latin, hvarförutan ingen kunde komma i åtnjutande af den romerske medborgarens alla rättigheter och förmåner. Det visar äfven, att dessa folk till en början intogo en låg bildningsnivå, så att de ej behöfde någon komplicerad skråklig apparat, utan däraf snarare kände sig besvärade. Längre fram stegrades småningom deras intellektuella behof, och i sammanhang därmed visade sig språkets befintliga tillgångar ej motsvara växande kraf på ett rikare språk och större fullständighet och precision. Detta gaf anledning att på nya sätt tillgodogöra och utveckla hvad man redan egde och använde, hvartill kommer att skriftlatinet genom litterär förmedling fortfarande hjälpte till att rikta och utbilda språket dels med nylånade termer och uttryck, dels äfven med syntaktiska hjälpmedel, hvaraf i första rummet den skrifvande allmänheten, men sedan äfven talspråket profiterade.

En god profbild af de romanska språkens allmänna ekonomi, hvilken karakteriseras af en ursprungligen stark reduktion af det latinska materialet och därefter i mån af behof vidgade resurser, får man genom en öfverblick af de relativa pronominas historia i dessa språk, till hvilken vi nu öfvergå.

Hvarje egentlig relativsats är en verklig bisats, genom hvilken det begrepp, korrelatet, hvarpå den syftar tillbaka, till sitt omfång närmare bestämmes. I sin egenskap af kompletterande bisats utgör den en af tanken redan formad utsaga, som likt en satsdel inskjutes eller tillägges i perioden, under det att tankens aktuella kraft riktas på att forma hufvudsatsen. En sådan relativ bisats förutsätter ej nödvändigt något inledande ord, hvarigenom den angifves som bisats, ty denna karakter kan antydas enbart genom tonfallet. Så kan man exempelvis i svenskan mycket väl i korta, determinerande relativsatser umbära relativordet och endast genom det för bisatser och mindre viktiga satsdelar karakteristiska, låga, indifferenta tonlaget låta åhöraren känna, att satsen i fråga är en bisats; och detta vare sig relativet, om det uttalades, skulle fungera som subjekt, objekt eller prepositionskasus. I t. ex. följande perioder, »Min fader hade en dräng hette Anders»; »Böckerna jag hemtade voro mina»; »Sjukdomen han lider af är obotlig», ingå relativa satser utan inledande relativord, men om dessa tillsattes, skulle de i hvar och en af dessa trenne satser fylla olika syntaktiska uppgifter.

Man kan häraf förstå, att så länge man fasthöll relativsatsen vid dess egentliga uppgift att fungera som verklig bisats, skulle det af den obildade, latinlärande barbaren, och kanske äfven af mången infödd Romare, instinktmässigt kännas som ett oskäligt öfverflöd och en onödig tunga för minnet att nödgas använda så många olika relativord, som det enda latinska relativet *qui* har att uppvisa i sitt böjningsschema. De äro fjorton till antalet, och då de nu, såsom svenska språket visar, alla faktiskt kunna umbäras, så länge man ej låter relativsatsen öfverskrida sin ursprungliga och egentliga uppgift, kan det ej förvåna, att detta rika formförråd hastigt och starkt reducerades i de romanska språken. Emellertid gick intet af dessa språk så långt i denna riktning, att det, i öfverensstämmelse med hvad som kan förekomma i svenskan, i vissa fall kunde alldeles umbära relativet, ehuru åtminstone italienskan och äfven fornfranskan lemna exempel på satser, som utan inledande relativord ha karakter af relativa bisatser; hvilket bevisas af följande citat: — *Fecero sì che l'Austria da le spie che aveva in Francia seppe quello doveva farsi in Italia,* Settembrini, Ricordanze I. 49; *N'i a celui ne soit bleciez,* Chev. au Lion 6124. Men huru stark denna reduktion af det latinska relativets former faktiskt blef, visar följande öfverblick af det öde, som detta pronomens böjningsschema fick i de romanska hufvudspråken.

I det klassiska latinet användes *qui* stundom i attributiv förening med det i relativsatsen upprepade korrelatet, och därigenom underhölls känslan af dess ursprungligen adjektiviska karakter. I talspråket tyckes dock denna användning af *qui* tidigt ha kommit ur bruk, hvilket medförde, att detta pronomen blef mera självständigt och isoleradt i förhållande till korrelatsbegreppet. Däraf blef åter en följd, att man ej längre kände behof af att låta *qui* i numerus och genus rätta sig efter korrelatet, ty dess samband med detta begrepp framgår därförutan tillräckligt klart genom dess plats omedelbart efter detta ord strax i början af den relativa bisatsen. Man kunde därföre utan olägenhet undvara alla sådana former af *qui,* hvilkas befogenhet låg i att angifva korrelatsordets numerus och genus. Det är alltså lätt förklarligt, hvarföre pluralen af *qui* tidigt upphörde att användas; och härigenom bortreducerades af detta pronomens ursprungligen

fjorton böjningsformer ej mindre än fem sådana, nämligen *quorum, quarum, quibus, quos* och *quas*. Möjligen framkallades första ansatsen härtill, såsom M. J. Jeanjaquet[1] antager, af den omständigheten, att *qui* var gemensam form för den maskulina nominativen i såväl singularis som pluralis, hvarigenom tidigt kunde äfven i andra fall fördunklas behofvet af särskilda pluralformer. Inom numerus singularis uppstod äfven tidigt anledning till fortsatta reduktioner. Formen *quod* förlorade sin befogenhet i samband med den allmänna förlusten af genus neutrum; likaledes ablativerna *quo* och *qua,* sedan detta kasus börjat ersättas genom omskrifning med preposition. Detta hindrar dock icke, att de en tid bortåt fortsatte sin tillvaro, hvilket visas däraf att de stundom i skrift uppträda såsom oberättigade parallelvarianter till de regelrätta nominativ- och ackusativformerna. Häraf framgår, huru fullständigt grumlad språkkänslan blifvit med afseende på en rätt användning af relativets många böjningsformer. Man egde deraf flera än man verkligen behöfde, hvarföre man i denna »embarras de richesse» förblandade dem och utan vidare urskiljning i användningens ögonblick tillgrep den form, som händelsevis starkast framträdde i minnet. Af singularens återstående sex former tyckas likaledes de båda feminina *quæ* och *quam* tidigt ha förlorat det stöd för deras bibehållande, som lemnas af en vaken känsla för deras riktiga användande. Såsom redan är nämdt, upphörde man snart att finna det behöfligt att genom relativets form erinra om korrelatets genus, hvarföre *qui* och *quem,* hvilka voro de oftare använda och därföre starkare formerna, utbredde sig på de motsvarande femininas bekostnad. Härtill bidrog helt säkert äfven det förhållandet, att genitiv- och dativformerna, *cujus* och *cui* allt ifrån början varit könlösa. Reduktioner af detta slag ega dock alltid sin djupaste anledning i den hos alla språk oemotståndligt framträdande tendensen att småningom antiquera eller för andra behof omdana allt, som kännes öfverflödigt, och som därföre endast besvärar och verkar förvillande.

Det är sålunda endast de fyra formerna *qui. cujus, cui* och *quem* som i detta böjningsschema intogo en tillräckligt fast po-

[1] Recherches sur l'origine de la conjonction *que,* et des formes romanes équivalentes. Paris 1894, s. 46.

sition för att kunna motstå den allmänna förstörelsen. Af dem ha dock icke alla kontinuerats i hvart och ett af de särskilda romanska språken. Reduktionsverket fortgick äfven under senare skeden i de romanska språkens lif, sedan dessa hvar för sig börjat följa egna banor och alltmer divergerade från hvarandra.

Nominativformen *qui* har i italienskan och spanskan fått vika för ackusativformen *quem*. Äfven franskan visar spår af en tendens i samma riktning, ty äldre texter lemna exempel på *que* med subjektsfunktion, och man finner sådana ännu i texter från 1500-talet; t. ex. *Messains que à champs demoures, Soies tousjours sur voustre gairde*, Mémoires de Phil. de Vigneulles, s. 70. Anledningen, hvarför franskan bibehöll nominativen *qui*, torde vara att söka i det förhållandet, att detta språk till och med af substantiven länge nog bevarade särskilda nominativformer. Samma är förhållandet med provençalskan under äldre perioder, men i många af dess moderna dialekter har *que* börjat användas äfven som nominativ.

Ett intressant exempel på fyndigt tillgodogörande af språkets tillgångar är användningen af genitiven *cujus* i spanskan, som ensamt kontinuerat denna form. Man finner den nämligen där omdanad till ett adjektiviskt possessivt relativ, med fullständig böjning: *cuyo, -a, -os, -as*. Detta nyförvärfvade pronominaladjektiv har till och med haft styrka att med sig assimilera de ursprungliga possesiven *tuyo* och *suyo*

Dativen har oftast den syntaktiska uppgiften att representera det personliga indirekta objektet i satsen. Det latinska relativets dativ *cui* har också i flera af de romanska språk, hos hvilka man återfinner det, ganska troget fasthållit denna karakter af personlig pronominalform. Man kan dock ej vänta, att detta skall i dem alla och alltid finnas lika konseqvent genomfördt, ty såsom redan är framhållet, kändes endast svagt behofvet att genom relativets form erinra om korrelatets beskaffenhet. Latinets *cui* bortföll i spanskan, som ersatte det med *quien*, den ena af dess ackusativa dubbelformer. I de provençalska dialekterna återfinnes det ännu under formen *qu* och användes nästan uteslutande personligt. Det i den moderna italienskan ännu med mycken kraft fortlefvande *cui* företer i dess syntax stor öfverensstämmelse med det fornfranska *cui* så till vida, att det utan

föregående preposition kan fungera ej blott som ackusativ, utan äfven som possessiv genitiv och dativ. I italienskan lider dock ej dess användande någon inskränkning därigenom, att det blott skulle få afse personligt korrelat, då däremot i fornfranskan en tendens i denna riktning framträder mer eller mindre tydligt och starkt hos olika skriftställare, till dess att efter något famlande sättet för dess användning under 1600-talet fixerades i öfverensstämmelse med ännu gällande språkbruk, så att det alltid måste föregås af en preposition och nästan aldrig syftar tillbaka på andra begrepp än personliga. Mot slutet af medeltiden började det franska *cui* genom accentskridning fonetiskt alltmera närma sig nominativen *qui,* så att dessa båda former slutligen blefvo alldeles identiska, hvilket äfven tidigt fick sitt uttryck i rättskrifningen.

Återstår ackusativen *quem,* hvilken af det latinska *qui*'s fjorton särskilda böjningsformer är den enda, som alla de romanska språken gemensamt kontinuerat. Detta *quem* har i dem alla bibehållits nästan alldeles oförändradt äfven till uttalet, sedan det under den latinska perioden redan förlorat sitt finala *m,* och dess gemensamma skriftform är *que,* med undantag för italienskan, där det enligt den för detta språk gällande ortografien skrifves *che.* Genom differeciering har spanskan däraf vunnit en betonad dubbelform *quien,* som ersatt förlusten af *cui* och hufvudsakligen användes med personligt korrelat, och till hvilken spanskan med sin vanliga självständighet bildat pluralformen *quienes.* Ännu har man icke kommit till full enighet därom, huruvida icke i franskan de båda relativformerna *que* och *quoi* böra betraktas som dubbelformer af *quem,* eller om den af Diez uttalade och sedan länge allmänt omfattade meningen är riktig, att relativet *quoi* bör tänkas utgöra en fortsättning af det som relativ använda, latinska interrogativet *quid,* af hvilket senare franskan allt ifrån början bildat dubbelformer, den ena obetonad, *que,* den andra fulltonig, *quoi.* Angående befogenheten af detta sistnämda förklaringssätt har dock på senare tider tvifvel börjat uttalas. Redan 1881 i La Revue des langues romanes s. 61 har M. L. Clédat framhållit, att franskans relativ *quoi* snarare är en analogiform än en fortsättning af *quid,* ty man har sig ej bekant, att det latinska *quid* under någon period användes som relativ. I samma riktning går M. Jeanjaquet i hans redan citerade afhand-

ling. Man kan ej heller uppvisa genom hvilken evolution franskan skulle vunnit detta resultat. Visserligen öfvergå adjektiviska interrogativ lätt nog till relativ, men här gäller det att förklara, huru det neutrala interrogativet *quoi* kunnat som ett nära nog personligt pronomen tränga in i relativkategorien, ty i det äldre språket kunde det relativa *quoi* äfven syfta tillbaka på personliga begrepp, ehuru det företrädesvis användes om sakliga. Det relativa *quoi* kan då mycket lättare förklaras genom den af M. Clédat antydda proportionsbildningen. Pronominas ordklass hade nämligen redan att uppvisa fyra par dubbelformer, af hvilka den ena var obetonad, den andra fulltonig; dessa äro personalpronominas *me—moi, te—toi, se—soi* och det interrogativa *que—quoi*. Det låg ju då nära till hands att efter analogi därmed till det obetonade relativa *que* likaledes skapa en dubbelform *quoi* att användas, när relativet borde förnimmas fulltonigt, hvilket inträffade, när det kombinerades med preposition. Man hade visserligen redan *cui* att för sådant ändamål tillgripa, men kanske under inflytelse från den personliga pronominalformen *lui*, blef denna form mycket tidigt fäst vid personliga korrelat, och franskan fann genom att skapa en sådan dubbelform *quoi* utväg att följa sin ganska tydliga tendens att af pronomina i prepositionskasus använda olika former för personliga begrepp och för sakliga. I denna riktning reglerades också någorlunda snart användningen af relativets båda prepositionala parallelformer *cui* och *quoi*. Först så sent som under 1700-talet trängde den tendensen igenom att af relativet *quoi* göra ett verkligt neutrum, och detta sannolikt under inflytelse från det interrogativa, som alltid bibehållit denna karakter. Ännu Vaugelas fann »fort élégant et fort commode» att använda *quoi* vid sidan af *lequel* om sakliga korrelat, oberoende af deras genus och numerus.

Det ur latinets *quem* framgångna *que* eller *che* hade i alla de romanska språken en bestämd tendens att breda ut sig på de öfriga formernas bekostnad. Vi ha redan sett, att det i flera af dessa språk öfvertog nominativens funktion, men spanskan använder det äfven kombineradt med preposition, om korrelatet är ett sakbegrepp, och äfven italienskan är ej främmande för en sådan utvidgning af *che*'s användningssfer, ehuru detta ogillas af puristerna, hvilka äfven om sakbegrepp föredraga *cui*. Till och

med Manzoni lemnar derpå några, om än fåtaliga exempel: — *Quattro gran chiodi, con che diceva di volere attaccare il vicario a un battente della sua porta.* Prom. Sp. cap. 13. Det stannade dock ej härvid, utan isynnerhet talspråken gingo ännu ett steg vidare och gjorde däraf ett slags partikel utan annan uppgift än att angifva den därmed inledda bisatsen som relativ och att med hufvudsatsen sammanbinda denna. Stundom har detta *que* visserligen qvar något af sin pronominala funktion så till vida, att det fortfarande representerar ett substantivbegrepp, hvars syntaktiska uppgift framgår af sammanhanget. Men i språkens yngre skeden är detta begrepp oftast angifvet vid verbet genom ett personligt pronomen, däremot svarande adverb, eller åtminstone en adverbial preposition, då relativordet i satsen innebär en prepositional bestämning. Den som först med större skärpa och utförlighet fäste uppmärksamheten på denna tendens att försvaga relativet *que* till en oböjlig partikel, var professor Tobler, då han i Z. f. roman. Philologie, 1878 s. 562 lemnade exempel på dylika symptom i fornfranskan och erinrade därom, att spår däraf ännu finnas qvar i det moderna franska högspråket.

Denna konjunktionala användning af relativet, jämte svårigheten att för ursprunget af konjunktionen *que* finna annan tillfredsställande förklaring, har föranledt M. Jeanjaquet att i den redan citerade afhandlingen söka indicera, att konjunktionen *que* är en romansk fortsättning af relativet *quem,* och icke af *quid* eller *quod,* såsom förut antagits. Erkännas måste äfven, att relativet *que* och konjunktionen stå hvarandra ganska nära, så att det i speciella fall stundom är svårt att afgöra, hvilketdera af dem det föreliggande *que* rätteligen bör anses representera. Såsom exempel på ett sådant fall må anföras frasen, *Qui est-ce que vous cherchez?* där *que* oftast antages vara ackusativ af relativet, ehuru det efter en skarpare analys visar sig vara konjunktionen [1].

För att lemna tillfälle till en fullare uppfattning af detta sista stadium i det latinska relativet *qui*'s successiva försvagande ända därhän, att det stod på gränsen att försvinna ur pronominas kategori för att reduceras till ett relativt bindeord *que* utan nominal betydelse, meddelas här några exempel på detta *que,* hemtade

[1] Jämför Tobler i Herrig's Archiv 98 s. 467.

från de olika språken, och som fördelas på tvenne grupper, allt eftersom det fortfarande, om ock svagt, är pronominalt, emedan det ensamt representerar korrelatet i den relativa bisatsen, eller det till annat ord i satsen aflemnat uppgiften att i minnet återkalla korrelatsbegreppet, hvarigenom *que* själf förlorat karakteren af pronomen.

I. Que fortfarande pronominalt, dess syntaktiska uppgift framgår af sammanhanget:

Italienskan: — *Spiriti dolenti, che* (= af hvilka) *la seconda morte ciascun grida,* Dante.

Spanskan: — *Hallò otros versos y cartas que* (= af hvilka) *algunas pudo leer.* — *Tengo dos hijos que* (= af hvilka) *el menor estudia.* — Båda dessa exempel äro hemtade från P. Foerster's Spanische Sprachlehre.

Provençalskan: — *L'ome que* (= om hvilken) *parli,* Piat, Dict. français-occitanien. — *L'Istori de Cano e de sis enviroun, que* (= af hvilken) *la secoundo edicion pareissiè quauqui jour avant la mort de soun autour.* Lou Felibrige.

Franskan;

a) Fornspråket: — *Sor vo destrier qu'* (= än hvilken) *il n'a meillor en France ne soz ciel,* Amis et Amiles v. 790.

b) Modernt folkspråk: — Exemplen äro hemtade från olika arbeten, hvari meddelas afvikelser från högspråket, hvilka förekomma i de obildades talspråk. — *Le livre que j'ai besoin.* — *Le lit qu'vous avez couché d'dans*[1].

II. Que försvagadt till relativ konjunktion, korrelatsbegreppet genom särskildt ord angifvet i bisatsen.

Italienskan: *Quando trovano dei ragazzi che nessuno li vuole,* Edm. De Amicis. — *Guarda, tu che sei l'angelo del paradiso, che non si è degni di toccarti un dito, tu mi hai ingannato,* Fogazzaro. — *Un peccato che si poteva forse andare a confessarsene,* Barrili.

Spanskan: — *Un sofion, que harto le mereceria por su vulgar*

[1] Jämför äfven J. Siede, Syntaktische Eigentümlichkeiten der Umgangs sprache weniger gebildeter Pariser. Berlin 1885.

mala crianza, Juan Valera. — Af moderna spanska grammatici ogillas dock i allmänhet dylika konstruktioner.

Provençalskan: — *Un paure Recoulet, pechaire! que ié* (= åt hvilken) *fau faire une plaço en paradis,* Roumanille. — *Tant d'autri que si titre m'escapon,* Lou Felibrige.

Franskan:

a) Fornspråket: *Et s'i vont les beles dames, que eles* (= hvilka) *ont II amis ou III avoc leur barons,* Aucasin et Nicolete.

b) Modernt folkspråk: — *Cet homme que mon ami a épousé sa fille.* — *La Marseillaise qu'on en a tant parlé.*

Af dessa exempel, som lätt kunde ökas, framgår tydligt, att alla de romanska språken visa en ganska stark tendens i den angifna riktningen, och den skulle sannolikt gjort sig än kraftigare gällande, om ej de som handhafva de respektive skriftspråken reagerat däremot. Denna förmodan finner stöd i det förhållandet, att denna tendens bäst trängt igenom och framkallat ett fullt erkändt bruk af den relativa partikeln just i de provençalska dialekterna, som ännu sakna ett eget högspråk, den katalanska däri inbegripen.

Oss svenskar bör denna reduktion af det relativa *que*'s pronominala karakter förefalla rätt naturlig, ty vi använda själfva på liknande sätt ofta vårt *som* utan förklarande biord, ehuru det saknar all förmåga att själf angifva sin syntaktiska uppgift. Ju mindre vi äro bundna af de för skriftspråket uppställda fordringarna på logisk precision och fullständighet, dess friare röra vi oss därmed, så att vi stundom använda det, då den dogmatiskt deskriptiva grammatiken gifvet skulle fordra ett relativ jämte preposition. Äfven i vårt språk lider ej tydligheten af relativordets försvagande i determinerande satser. Härpå lemnas bevis af följande från de tryckta ordningsreglerna i ett badhus lånadt citat, hvilket ej blott påtagligen gör anspråk på att vara mycket klart och tydligt, utan faktiskt äfven är det: — »Betingadt gyttjebad, *som* ej lemnas återbud minst 12 timmar före den bestämda timmen, betalas äfven om badet inställes».

I nära samband med relativet *qui* står den romanska kombinationen *de unde,* hvars franska form är *dont,* i de språk, där den beredt sig en plats inom relativet, icke blott som lokativt

adverb utan äfven som allmän genitiv, till och med possessiv sådan, motsvarande spanskans *cuyo*. Det är särskildt i franskan, som denna kombination undergått en sådan förskjutning i betydelse och användning, att den med full rätt kan betraktas som en genitivform af relativet, och där vunnit så stark utbredning, att den i högspråket med förkärlek användes i nästan alla de fall, då relativet kombineradt med *de* kan förekomma.

Det är påfallande, huru tidigt det ursprungligen interrogativa adverbet *dont* (= hvarifrån) började att i franskan användas som ett komplement till relativets paradigm, och detta utan att någonsin ha haft en däremot svarande funktion inom interrogativets, vare sig sakligt eller personligt. Förloppet af den evolution, genom hvilken ett sådant resultat ernåddes, tyckes hafva varit, att det interrogativa adverbet *dont* på vanligt sätt öfvergick till relativt sådant, hvarefter *dont* som relativt adverb visade sig synnerligen passande att öfvertaga genitivens alla funktioner, eftersom dessa samtliga, huru varierade de än må te sig, hafva den ursprungliga gemensamma uppgiften att angifva utgångspunkten för det, till hvilket de tjäna som bestämning. Det pronominala *dont* borde alltså först uppträda neutralt utan preciseradt korrelat, i hvilken användning det ännu någorlunda tydligt ägde kvar prägeln af adverbium; ett steg vidare i den angifna riktningen vore att använda det med sakligt korrelat; hvarefter det slutligen, hvilket utgör det sista stadiet i denna evolution, kunde öfvertaga funktionen af relativets personliga possessiv. Den historiska gången af dess framträdande inom franskans relativkategori står härmed i rätt god öfverensstämmelse. Som neutralt relativ, motsvarande nyfranskans *ce dont* eller *de quoi*, anträffas det redan i Ste Eulalie; användt med personligt korrelat, dock utan possessiv betydelse, i St. Alexis; som possessiv genitiv, med sakligt korrelat i Ch. de Roland, och med personligt sådant hos Villehardouin. Redan på 1100-talet hade relativet *dont* sålunda inkräktat hela den användningssfär, som det sedan bibehållit oförminskad; endast med undantag af den förstnämnda, neutrala användningen, den minst pronominala af dem alla[1]. Här-

[1] Det är dock icke fullt exakt, att i det moderna språket *dont* ej längre användes neutralt utan särskildt utsatt korrelatsord, ty därpå finner man stundom exempel äfven hos nutida författare, hvilket bevisas af följande citat: *M.*

vid bör dock anmärkas, att särskildt i det äldre språket *dont* hade många konkurrenter, som inskränkte bruket däraf. Som personligt possessiv var *cui* utan *de* lika bekvämt och uttrycksfullare, vid sakbegrepp kunde *de quoi* med fördel anbringas, och *lequel* med *de* gjorde äfven rätt snart intrång på dess område. Man kan häraf förklara, hvarföre *dont* i det äldre språket ej återkommer så ofta som man kunde vänta. Särskildt är det ganska sällsynt som rent possessiv med personligt korrelat, och därtill bidrog utan tvifvel äfven den omständigheten, att det ända in på 1500-talet, vid sidan af den nyförvärfvade uppgiften, fortfarande bibehöll den ursprungliga af interrogativt lokativ, hvilket kunde framkalla tvekan att använda det om personbegrepp. Som interrogativ fick det dock småningom vika för *d'où*, hvilket äfven gjort ett mycket starkt intrång på användningen af relativt *dont* i lokativ betydelse. Men i den mån det frigjordes från gamla traditioner, blef det äfven bättre passande för sin funktion som relativets genitiv, ty det väckte, så användt, ej längre några grumlande biföreställningar. Också har under de senaste seklen bruket af *dont* inom relativets kategori blifvit alltmera dominerande, åtminstone i skriftspråket, så att det nära nog tenderar därhän, att särskildt i determinerande relativsatser *dont* alltid bör användas, då dess bruk är tillåtet, såframt man ej för att variera sitt språk eller af andra rent stilistiska skäl kan känna sig föranlåten att stundom föredraga en annan genitivform af relativet.

Såsom en verklig genitiv inom relativens kategori förekom-

Brunetière a, d'ordinaire, et plus volontiers, le regard tourné vers le passé, dont, au reste, nous n'avons pas à nous plaindre et n'avons garde de nous lamenter, É. Faguet, Revue Bleue 1892. I. 441. — O. Hölder, Gramm. der franz. Sprache s. 400, anser, att när *dont,* så användt, förekommer hos nyare skriftställare, detta sker afsiktligt för att ge stilen en ålderdomlig prägel. Det är dock snarare antagligt, att den grammatiska regel, som förbjuder att på detta sätt använda *dont,* aldrig inneburit ett fullt adekvat uttryck af den allmänna språkkänslan. I det anförda citatet förefaller det starkt isolerade *dont* vara att föredraga framför *ce dont,* emedan man, genom att uttala det med lämpligt eftertryck, kan nästan starkare framhålla det, när det står ensamt, än om det föreginges af det tonlösa *ce.* Man har äfven svårt att förstå, hvarföre M. Faguet just i detta speciella fall skulle arkaisera, då det ej annars är hans vana. Språken lämna stundom exempel därpå, att ord och konstruktionssätt, som en tid varit omoderna, åter kommit till heders igen.

mer kombinationen *de unde* egentligen blott i franskan. Af de provençalska dialekterna tyckes endast den limousinska så använda den, och redan så nordligt som Lyon fungerar den med karakter af relativ endast som lokativt adverb. Samma är förhållandet i de öfriga romanska språken; man återfinner den alltid, men den fyller i dem andra uppgifter än den af ren pronominalform.

Af den deskriptiva franska grammatiken lär man, att *dont* i följande tvenne fall ej får användas i relativa bisatser: — 1:o Då det skulle få rent lokativ betydelse, i hvilket fall *d'où* bör användas, så framt man ej af stilistiska skäl finner anledning föredraga relativpronomen med *de*. Men att denna regel ännu i vår tid ej fullt strängt iakttages, visas bland annat af följande ur Revue Bleue för 1885 hämtade citat: *Assis dans le fauteuil de cuir vert dont il ne sortait jamais pendant les heures de bureau.* Påtagligen är dock denna regel fullt öfverensstämmande med språkets naturliga utvecklingsgång i riktning att allt bestämdare afkläda *dont* karakteren af lokativ och att reservera denna åt *d'où,* som är speciellt lokativt och lika bekvämt, samt därjämte i *où* finner ett säkert och ständigt effektivt stöd. — 2:o Då det skulle tjäna som genitivisk bestämning åt ett substantiv föregånget af preposition. Denna regel är framkallad af den konflikt, som i detta fall äger rum angående rätten till främsta platsen i den relativa bisatsen. Äfven sedan man förlorat känslan däraf, att *dont* ursprungligen är ett interrogativ, har man af gammal tradition bibehållit vanan att aldrig använda det annat än som den relativa satsens inledningsord. Å andra sidan är det en hos många språk gemensam tendens att i det nämnda fallet inleda relativsatsen med den ifrågavarande prepositionen, hvilken i franskan ej kan genom en genitivbestämning skiljas från sitt substantiv. Man kan till exempel icke vid en ordagrann öfversättning till franskan af den svenska satsen, *Han är en man på hvars redbarhet jag litar,* oförändrad bibehålla ordföljden. Franskan, likaväl som svenskan, fordrar enligt grammatikens föreskrift, att relativsatsen inledes af prepositionen, men denna drager i franskan substantivet med sig, och ordföljden måste blifva *C'est un homme à la probité duquel je me fie,* och man är därmed utestängd från att använda *dont.* Denna konflikt har så-

ledes i det af grammatici reglerade språket blifvit afgjord till förmån för det med preposition inledda substantivet.

Äfven från denna sistnämnda regel har man dock under alla perioder funnit undantag, ehuru de visserligen återkomma allt sparsammare och särskildt hos vår tids franska författare äro mycket sällsynta. I olika samlingar, som blifvit gjorda i syfte att uppvisa den moderna skriftfranskans afvikelser från den deskriptiva grammatikens bestämmelser, meddelas endast ett fåtal exempel på undantag från denna regel, och i dem är den relativa bisatsen vanligen mycket kortfattad. I dessa samlingar förekommer äfven följande från Henry Houssaye, ledamot af den franska akademien, lånade citat, hvilket är det enda af denna art, som författaren af denna uppsats själf lyckats anträffa. Det har följande lydelse: *L'un d'eux fut attaché sur une chaise en face de sa maison, dont il dut assister au pillage et au bris.* I en uppsats öfver *dont*, publicerad i Z. f. roman. Philologie 1895, har professor Tobler äfven meddelat detta citat, hvari han ej finner någonting hvarken otydligt eller från språkformens synpunkt stötande, och han anser det därföre möjligen kunna tjäna som bevis för en tendens hos språkbruket att afskudda sig grammatikens alltså i detta hänseende väl stränga band[1]. Med afseende därpå att dylika exempel faktiskt äro så sällsynta, kan man dock ifrågasätta, om de ej, när de förekomma, snarare äro produkter af en tillfällig kontamination, än af någon dunkel tendens att åt *dont* eröfra äfven denna position, från hvilken relativets egentliga pronominalformer hitintills någorlunda väl lyckats hålla det undan. Under formandet af den anförda perioden

[1] I samma uppsats framställer professor Tobler, utan att själf hafva till hands bevisande citat, den frågan, om ej *dont* kan användas som genitivbestämning till tvenne substantiv med olika funktion i den relativa bisatsen. Att sådana fall verkligen förekomma visar följande från Hebdo-Débats 13 Febr. 1897 s. 309 hämtade citat: *Où est l'homme dont les actes ne démentent jamais les pensées et les paroles?* I sina »Bidrag till belysning af språkbruket i franskan», Stockholm 1890, meddelar R. W. L. följande exempel: *Le duc de Bourgogne, dont la France aimait les vertus et attendait des merveilles,* där *dont* i samma sats fyller två olika uppgifter. Toblers uppsats har blifvit anmäld i Romania 1896 af M. Gaston Paris, som där uttalar ett bestämdt ogillande af dylika kombinationer såsom stridande mot fransmännens aktuella språkkänsla. Detta uttalande torde böra tolkas så, att det äfven omfattar den användning af *dont,* hvarpå citatet från Houssaye lämnar exempel.

har författaren, då han inledde relativsatsen med *dont,* möjligen haft i tanken ett aktivt verb, t. ex. *regarder,* hvarefter han i nedskrifvandets ögonblick ersatte detta med det exaktare *assister à,* utan att han därföre ansåg nödigt att åt denna enkla och klara sats gifva den obekvämare lydelsen, *au pillage de laquelle il dut assister,* som det nu i satsen införda neutrala verbet enligt grammatikens fordran skulle draga med sig. Kontaminationer af denna art, som tillfölje af någon analogisk attraktion oftare upprepas, spela ju i språken ingen obetydlig roll med afseende på konstruktionssättets successiva förändring. Det är dock lika möjligt, att författaren, längre än vanligt, omedvetet gifvit vika för en i språket allmän tendens att låta *dont* allt fortfarande breda ut sig på de egentliga relativformernas bekostnad, och i detta speciella fall så mycket lättare som därigenom medgafs en lika klar, men enklare anordning af den relativa satsen. Af detta senare antagande skulle dock följa, att språkkänslan i någon mån blifvit grumlad i sin fordran, att i dylika fall satsen skall inledas med det af preposition föregångna substantivet. Detta åter är ej oförklarligt, då det gäller korta relativsatser, i hvilka afståndet i alla fall blir litet mellan relativet och dess hufvudord; ehuru det visserligen antyder, att i den redan nämnda konflikten *dont* ej för all framtid och under alla förhållanden dragit det kortare strået. — Egendomligt nog flyter, under allt detta, i språkets nedre lager strömmen i en helt annan riktning, ty såsom redan blifvit framhället, har franskans lägre talspråk så fullständigt adopterat den relativa konjunktionen *que* med eller utan kompletterande tilläggsord, att densamma där nästan alldeles utträngt såväl *dont* som andra regimformer af de relativa pronomina.

Ehuru sålunda det latinska relativet *qui* under dess fortsättning i de romanska språken från formsystemets synpunkt utsattes för så starka reduktioner, att det ej längre kunde motsvara alla de uppgifter, som det hade fyllt i det klassiska latinet, bibehölls det dock fullt praktiskt användbart i enkelt och kortfattadt tal- eller skriftspråk. Men ej blott ett rikare utveckladt skriftspråk, utan äfven talspråket, när detta användes för

vidlyftigare framställningar, har tendens att röra sig med relativa satser vida utöfver dessas egentliga uppgift eller befogenhet. Det är för nästan alla språk gemensamt att ofta ersätta bisatser af adverbial karakter med relativsatser, och de gå lätt ett steg vidare i denna riktning, så att till och med verkliga hufvudsatser därtill transformeras. Dessa blifva då parentetiska eller kontinuerande explikativa relativsatser, och genom dem vinnes nästan obegränsad frihet att i det oändliga utfylla och tänja perioden, så att den egentligen först då behöfver afslutas, när den talande vill hämta andan, eller den skrifvande ändtligen finner tiden inne att sätta punkt. Sådana explikativa satser stå ofta i ett mycket löst samband med det föregående, hvarföre i dem lätt framträder behofvet af ett relativord, som icke endast löst antyder korrelatet, utan äger förmåga att tillräckligt precisera detta, äfven om det ej skulle befinna sig i relativets omedelbara närhet.

Mellan determinerande och explikativa relativsatser är ofta, formelt taget, skillnaden ringa; man kan till exempel lätt föranledas att med en kort explikativ sådan ersätta det ena predikatsledet af en sammansatt hufvudsats. I perioden, *le garçon qui était fatigué marchait lentement,* är, för att anföra ett exempel, relativsatsen determinerande eller explikativ, allteftersom tanken bör återgifvas med »den af gossarna, som var trött, gick långsamt» eller med »gossen var trött och gick långsamt». Åt sammanhanget, tonfallet och interpunktionen öfverlämnas att närmare angifva relativsatsens natur i den anförda franska perioden. Men under det att de determinerande relativsatserna alltid fordra att sättas i nära samband med sitt hufvudord, utvecklas bruket af de explikativa lätt i den riktningen, att detta samband blir ganska lösligt. Det kräfves då ett tonfullt och säkert utpekande relativ, som verksamt hjälper till att vid ett kanske rätt aflägset korrelat fästa den relativa bisatsen. Behofvet af ett sådant tyckes ganska tidigt hafva gjort sig gällande i de romanska språken, och man fann då äfven utväg att fylla detta, ty i språken kännas inga behof, som ej genast tillfredsställas. Tillkomsten af ett nytt relativ i de romanska språken förklaras således därigenom, att en befintlig tillgång lämnade utväg att ersätta de brister, som vidlådde *qui,* och det af detta förhållande väckta behofvet satte språken i rörelse att med dess tillhjälp fylla en

lucka inom relativens kategori. I språkens historia finner man nämligen ofta nog bevis på en ej obetydlig fyndighet att i nya riktningar tillgodogöra hvad de redan äga, och därpå kan anföras som exempel den i spanskan skedda, redan framhållna omdaningen af genitiven *cujus* till possessivt adjektiv.

Till ett sådant fulltonigare ock bättre utpekande relativ lämnades tillgång genom att vidga användningen af det ur latinets *qualis* framgångna interrogativet. Detta låg också nära till hands, ty båda dessa pronominalklasser äro starkt befryndade med hvarandra, och relativet är ofta ej annat än ett försvagadt frågeord, hvarpå *dont* i dess betydelseskridning redan lämnat exempel.

I de romanska språken kontinuerades *qualis* såsom attributivt interrogativ med ungefär samma uppgift som i latinet, dock blef i dem den af *qualis* ursprungligen väckta speciella tanken på kvalitet tidigt försvagad. Vid sidan af detta från latinet ärfda användningssätt började man äfven att däråt gifva större självständighet genom att i satsen utelämna dess redan för tanken tydliga hufvudord, så att *qualis* fick till uppgift att äfven representera detta och sålunda fick karakteren af substantiv. Därpå lämnas bevis i de romanska språken från både äldre och yngre skeden, hvilket framgår af följande franska exempel: *Mais ço ne set li quels veint ne quels nun,* Ch. de Roland; *De Goethe ou de Schiller, quel est le plus grand?* Hebdo-Débats 1895.

Såsom man finner af det först anförda exemplet, började redan tidigt i franskan det så använda interrogativa *quel* kombineras med den ur demonstrativet *ille* framgångna bestämda artikeln, som enligt nu gällande rättskrifning därmed sammanskrifves. Denna i franskan skedda kombination af demonstrativ med interrogativ för att bilda ett frågande pronomen tyckes ha sin grund däri, att *quel* i substantivisk användning endast förekommer vid urval, hvilket innebär att begreppet redan är kändt, så att det blott gäller att därtill få en ny bestämning. De öfriga romanska språken känna dock ej till ett på sådant sätt kombineradt interrrogativ, hvarföre de, äfven i fråga om urval, använda *qualis* ensamt, utan att därtill foga den bestämda artikeln. Det interrogativa *qualis* fick sedan vidgad användning, så att det äfven blef relativt, och härvid upprepades samma förlopp, hvari-

genom i latinet det ursprungligen likaledes endast interrogativa *qui* äfven fick relativ funktion.

Förloppet af den skridning, genom hvilken latinets interrogativum *qui* äfven kunde fungera som ett relativt pronomen, har förklarats på följande sätt [1]. Då en fråga skulle besvaras, upprepades till en början denna oförändrad af den svarande såsom inledning till den svaret innehållande satsen. Denna inledningssats uttalades med svagare ton i förhållande till själfva svaret, som nu utgjorde det nya, egentligen betydelsefulla, och därföre starkare accentuerades genom det hufvudsatser karakteriserande tonlaget. Den ursprungliga frågan fick således karakteren af bisats och blef en relativ sådan därigenom, att svaret, såsom det för tanken viktigaste, trängde sig fram i början af perioden, hvilken sedan utfylldes med den numera tillbakasyftande frågesatsen. Detta förlopp kan illustreras af följande från Dræger hämtade exempel: *Qui homo hoc fecit?* Svar: *Qui homo hoc fecit, eum hominem ego novi.* Redan nu är den ursprungliga frågesatsen betydligt försvagad, men genom omkastning af satsföljden till förmån för själfva svaret blir den det än mera, och i sammanhang därmed kan äfven underlåtas att efter *qui* upprepa det på denna plats tämligen öfverflödiga hufvudordet: *Eum hominem ego novi, qui hoc fecit.* Sedan frågesatsen på detta sätt blifvit reducerad till relativ, kan man operera med densamma såsom en redan färdig satsdel och infoga den på lämpligt ställe i hufvudsatsen: *Eum hominem, qui hoc fecit, ego novi.* — Men äfven om språkbruket i det äldre latinet lämnar stöd åt detta sätt att förklara, huru *qui* börjat användas som relativ, förefaller det dock sannolikare, att förloppet varit något annorlunda, då i de romanska språken *qualis* fick relativ funktion. Denna torde ha till utgångspunkt frågor, som inledas med *qualis,* och då framkallats af en naturlig tendens att i svaret anbringa samma ord, som användes i frågan. Det för en sådan nominalfråga och svaret gemensamma hufvudordet upprepades först af den svarande, hvaraf han föranleddes att fortsätta med en determinerande relativsats, i hvilken han då använde *qualis* som inledande relativ, emedan detta, visserligen interrogativt, i frågan förekom förenadt

[1] Jämför A. Dræger, Historische Syntax der lateinischen Sprache, Leipzig 1878, II, s. 471.

med hufvudordet. I t. ex. frågan, *Dans quel village demeurez-vous?* svarades med användande af samma ord *Le village dans lequel je demeure, s'appelle Jailly.*

Att i svaret det sålunda relativt och självständigt använda *quel* kombineras med artikeln är ännu starkare indiceradt än för det interrogativa, ty genom den demonstrativa artikeln antydes lämpligen i relativsatsen det i densamma utelämnade hufvudordet; också ha alla de romanska språken ganska tidigt allmänt antagit detta bruk, äfven de, som ej vid det självständiga interrogativet *qualis* anbringa artikeln. — Sambandet är ju för öfrigt starkt mellan de relativa pronomina och de demonstrativa. Detta visas tydligt af de germanska språken, som rekryterat relativens kategori äfven med ursprungligen demonstrativa pronomina. Begreppet i fråga är ju redan fullt klart angifvet, hvarföre det i den hänvisande bisatsen kan åter antydas genom ett demonstrativ, och därpå lämna de germanska språken exempel; under det att de romanska relativordens historia visar, att dessa alla äro ursprungliga interrogativ. Äfven i andra språkfamiljer återfinner man sådana kombinationer som den ifrågavarande för att bilda relativa pronomina.

Sedan sålunda *qualis* en gång inträngt i relativens kategori, tyckes det inom denna mycket tidigt fått en rik användning i de romanska talspråken, ty inom vissa litteraturarter återfinner man det redan i de allra älsta urkunderna öfver hela språkområdet, hvilket förutsätter, att det ägt en lång föregående tillvaro, äfven om detta ej kan säkert konstateras till följe af bristen på därför erforderliga hjälpmedel. Det hade också ett godt stöd i interrogativet och kunde, likt detta, användas adjektiviskt, hvarjämte det framför *qui* äfven hade fördelen af större fulltonighet och, särskildt i förening med artikeln, vida större kraft att säkert och tydligt angifva korrelatet. Alla dessa kraftigare egenskaper lämnade tillfälle till en vida friare användning, än den det illa åtgångna *qui* kunde medgifva. — Genom sin karakter af adjektiv kunde det attributivt sammanbindas med hufvudordet. I franskan har detta konstruktionssätt visserligen nära nog antikverats, men i de öfriga språken är det ännu fullt brukligt. Såsom attributiv bestämning till sitt hufvudord lämnade det visserligen full tydlighet utan att föregås af artikeln, som i detta

fall bildar pleonasm, men sannolikt under inflytelse däraf, att det först användes självständigt determinerande och att artikeln då var indicerad, förekommer det i de romanska språkens alla perioder, så användt, nära nog alltid i förening med artikeln. I franskan är dock ännu i dag artikeln umbärlig; t. ex. *Moyennant quelles mesures le peuple avait loisir de vaquer à ses affaires,* Revue Bleue 1892. — Genom sin fulltonighet och goda förmåga att äfven på afstånd säkert angifva korrelatet medgaf det, jämfördt med *qui,* en friare och mera komplicerad periodbyggnad, ty en sådan förutsätter en rik och varierad användning af relativa bisatser, och af dessa kräfva särskildt de explikativa ett starkt och formrikt relativ, så att först sedan man riktat språket med ett sådant, dessa kunde användas i större utsträckning.

Man bör dock ej tro, att denna rikare användning af explikativa relativsatser är något för den högre litterära stilen egendomligt, ehuru det för att rätt maniera dem fordras en ej obetydlig stilistisk utbildning; ty man har fullt skäl antaga, att äfven de obildade i sitt talspråk ej äro främmande för deras användning. Det är nämligen alldeles påtagligt, och detta har helt visst alltid varit förhållandet, att många obildade uttrycka sig med stor omständlighet och ställa sitt tal så, att deras perioder blifva otympligt långa. De komma då vid längre framställningar lätt därhän, att de med stor förkärlek tillgripa explikativa relativsatser, hvilka lemna en så god hjälp att uttänja perioderna. Sedan det latinska *qui* i sitt formsystem blifvit så starkt reduceradt, att det knappast var användbart annat än i determinerande bisatser, var det ej underligt, att det just i talspråket fick ett gärna användt surrogat, hvarigenom man sattes i tillfälle att friare röra sig med relativsatser. — Åtminstone tyckes detta hafva varit förhållandet hos de romanska folken, ty man kan knappast på annat sätt förklara det redan framhållna faktum, att *qualis* i relativ användning just i prosan och särskildt i krönikestilen öfver hela området framträder fullt färdigt så långt tillbaka i tiden, som skriftliga minnesmärken tillåta oss att hos dem följa denna företeelse.

I franskan uppträder *lequel,* såväl självständigt som attributivt, redan i de äldsta prosatexterna. Dessa utgöras visserli-

gen af öfversättningar från latinet, men i grundtexten är *qui* ej ersatt af *qualis*, hvarföre de ändock visa, att *lequel* redan vid denna tidpunkt, 1100-talet, var kändt och användt i språket. Likaledes i båda användningssätten förekommer det redan i ett charte från år 1210, och härvid bör märkas, att franska sådana af äldre datum äro mycket fåtaliga. Det är ganska påfallande, att Villehardouin, som sannolikt dog 1213, ej gör bruk däraf i sin prosakrönika, medan hans samtida, munken Angier i Oxford, utan påtagligt behof af ett starkt relativ, till och med använde det i bunden stil[1]. Af denna ojämnhet tyckes framgå, att bruket af *lequel* länge var en smakfråga; i skrift fann det möjligen till en början sin bästa användning i det klerikala och administrativa språket, hvilket också vore ganska förklarligt, emedan det där bäst behöfdes. — I den poetiska litteraturen förekommer det under den äldre medeltiden alls icke; längre fram återfinner man det, ehuru sparsamt, äfven inom denna stilart, såsom till exempel hos Eustache Deschamps, 1300-talet. Också behöfves i bunden stil icke något starkt relativ, ty denna rör sig med korta perioder och finner ingen anledning att utfylla dem med explikativa relativsatser. Äfven i modern poesi torde finnas föga plats för detta relativ; om dess användning i den ens är tillåten[2]. — Ludvig den Heliges biograf, Joinville, däremot, som dog 1319, gör däraf rikligt bruk, och för att ge en föreställning om, i hvilken utsträckning det vid denna tid användes af en person, som tydligen tyckte om att röra sig med explikativa relativsatser, må ur hans krönika meddelas hela stycket 181: — *La première procession commença en l'ostel dou legat, et alèrent au moustier Notre-Dame en la ville; liquex moustiers estoit fais en la mahommerie des Sarrazins, et l'avoit li legas dedié en l'onnour de la Mere Dieu. Li legas fist le sermon par dous samedis. Là fu li roys, et li riche homme de l'ost, ausquiex li legas donna grant pardon.* Det vann därefter under den senare medeltiden allt tydligare fullt burskap i språket, och i prosastil användes det rikligt ej blott af skriftställare, om hvilka man kan antaga, att de medvetet eftersträfvade långa och vidlyftiga perioder, utan äfven hos obildade författare, som konstlöst nedskrefvo sina tan-

[1] Romania, 1883, s. 199.
[2] Jämför Larousse, Grammaire supérieure, 2me édition, s. 438.

kar och erfarenheter, såsom till exempel Philippe de Vigneulles, borgare i Metz omkring år 1500, hvilken själf klagar öfver att endast nödtorftigt fått lära sig att läsa och skrifva. Under 1500-talet gick man till verklig öfverdrift i användningen af detta pronomen, med hvars tillhjälp man kunde genom tillagda explikativa satser uttänja perioden i oändlighet. Mot detta missbruk reagerade starkt 1600-talets grammatici; särskildt Vaugelas var ganska ogynnsamt stämd emot *lequel,* som han fann tungt och omständligt, och bidrog att leda bruket däraf i den riktning, som i våra dagar följes i vårdad stil.

Genom att till relativkategorien öfverföra det ursprungligen endast interrogativa *lequel* har franskan vunnit väsentliga fördelar, och det är ett nytt bevis till de många, huruledes språken, efter något famlande, komma till rätta med nya användningssätt af redan befintliga tillgångar. Med tillhjälp af *lequel* har franskan dels funnit utväg att, då så behöfves, tydligare angifva relativets korrelat, dels fått tillfälle att följa sin böjelse att för sakbegreppen i prepositionskasus använda annat pronomen än för de personliga; och detta utan att för de förra tillgripa *quoi,* hvilket tendensen att göra det neutralt gjorde allt mindre användbart att som relativ syfta tillbaka på ord af personligt genus.

Äfven för italienskan kan i dess äldsta minnesmärken uppvisas bruket af *il quale,* stundom *quale* ensamt, såsom självständigt eller attributivt relativpronomen. Som bekant gå dessa texter dock ej lika långt tillbaka i tiden som de franska. Äfven italienska skalder använda detta relativ i sina poesier, hvilket torde bevisa, att för italienaren *il quale* klingade mindre tungt än *lequel* för fransmannen; man bör dock äfven erinra sig, att det italienska poetiska språket utbildades under inflytelse af män med filosofisk anläggning. — I den italienska prosastilen, äfven de obildades, utvecklade sig under medeltiden bruket af *il quale* i full öfverensstämmelse med franskan, och såsom bevis härför må anföras ett citat från första bladet af en Cronica fiorentina[1], som säkert daterar sig från slutet af 1200-talet och således är af samma ålder som Joinville's Histoire de Saint Louis.

[1] Meddelad af P. Villari som bihang till andra bandet af I primi due secoli della storia di Firenze, Firenze 1894.

Frändskapen i stilen hos dem båda är påfallande. *E di questa victoria fare fu capitano messer Ugulino degli Ughi; i quali gentili huomini fondarono la chiesa di sancta Maria a Ughi in Firenze, e la chiesa di sancto Martino a Montughi: dov'elli fece la prigione di XXVII nobili huomini ch'elli prese nel predecto stormo, i quali molta moneta poi si ricomperarono.* — Samma otympliga satsfogning och samma förkärlek för explikativa relativsatser.

Italienskans syntax afviker i flera hänseenden från den moderna franskans. Detta beror delvis på det för italienskans friare utveckling lyckliga förhållandet, att detta språk ej af grammatiserande granskare gjorts till föremål för samma tukt och ans, som länge varit fallet med franskan. — Man måste dock äfven erkänna, att denna stränga formella kritik ganska kraftigt bidragit att utbilda den franska satsbyggnaden till den klarhet och precision, som framför andra så förmånligt utmärker detta språk. — Under det att i franskan bruket af *lequel* omslöts af rätt trånga gränser, har i italienskan *il quale* allt fortfarande ett mycket vidsträckt användningsområde. Bruket däraf växlar dock rätt mycket hos olika moderna författare; så till exempel visar G. Giusti en bestämd förkärlek för detta pronomen, under det att andra föredraga det kortare och behändigare *che* med dess prepositionsform *cui*. Som i italienskan *cui* användes utan åtskillnad om personligt och sakligt korrelat, har i detta hänseende bruket af *il quale* ej kunnat regleras i öfverensstämmelse med franskan, hvarföre det där fungerar som en fri parallellform till *cui*. Dess stora medgörlighet med afseende på den plats, det får sig anvisadt i satsen, ger anledning till många fria konstruktioner. Af det rika tillfälle, det lämnar att bilda explikativa satser, profitera många moderna författare; och de ha till och med gått så långt i den riktningen, att de begagna sig af *il quale* för att sammanbinda en helt ny period med den föregående. Så till exempel inleder Manzoni rent af ett nytt kapitel i I Promessi Sposi på följande sätt: *Il qual padre Christoforo si fermò ritto sulla soglia,* etc. cap. 5.

I spanskan går bruket af *qualis* som relativ helt visst lika långt tillbaka som i de öfriga romanska språken. Till en början kombinerades det ej med artikeln, men redan på 1300-talet blef

detta brukligt, ehuru det ej ens i det moderna språket är alldeles oundgängligt. Spanskan går ofta, äfven i syntaktiskt hänseende, sina egna vägar, men i det hela öfverensstämmer användningen af *el cual* i detta språk med den af *il quale* i italienskan, och det tjänar sålunda särskildt att bilda explikativa och anknytningssatser. Det har dock, när det i sådana satser användes självständigt, en konkurrent i *el que,* ty i spanskan kan äfven relativet *que* kombineras med artikeln. I prepositionskasus bildar det parallellform till *el que* och äfven *quien,* utan att demarkationslinien dem emellan ännu är fullständigt uppdragen. Härtill kommer, att det äfven kan användas som neutrum genom att kombineras med *lo,* artikelns neutrala form.

Språket, hvarmed då närmast menas det egentliga modersmålet, är på en gång tankens intimaste produkt och dess redskap. Det är en ständigt fortgående produkt, ty menniskan är i sitt tal ej endast reproducerande, såsom man till exempel tycker om en sångfågel, som förefaller identiskt upprepa samma inlärda drill, utan hon varierar alltid sitt språk genom nya sammanställningar af orden, individuellt uttal med mera, och hon låter aldrig språket nedsjunka till en artikulerad betydelselös ljudmassa, ty en sådan är ej något språk; likasom den lefvande kroppen förutsätter själen, så väckes språket till existens och lif endast genom tanken. Från en annan synpunkt är språket äfven ett redskap, som är så intimt förenadt med tanken, att denna endast genom språket kan aktualiseras, ty innan tanken på något sätt formats af detta, är den endast ett gryende ämne. Språket är vidare tankens dräkt, som är för den vida essentiellare, än klädnaden är för kroppen, ty tanken födes i den och framträder aldrig oklädd. Men språket är äfven en konstruktion, det är en byggnad, som många generationer i andlig samverkan uppfört, och att så är visas däraf, att studiet af språken, deras beståndsdelar och dessas sammanfogning lämnar stoff åt en viktig grupp af de humanistiska vetenskaperna.

Likasom alla andra produkter af menniskoanden befinner sig arbetet med denna byggnad i ständig rörelse. Rifva ned och bygga upp igen är det genomgående draget i all mensklig

verksamhet, och detta gäller äfven om språken, ty de stå aldrig stilla, utan äro ständigt utsatta för verkningarna från ena sidan af förstörelse, från den andra af rekonstruktion. I den ständigt fortsatta striden mellan båda dessa krafter, som ehuru motsatta dock leda framåt, är det i denna uppsats behandlade ämnet väl egnadt att lemna en inblick.

De romanska folken tyckas ej ens velat, eller kanske rättare ej kunnat oförvanskadt mottaga arfvet af det under seklernas lopp inom latinet med former rikt utrustade relativet. Hela denna byggnad blef genast nedrifven, och de använde däraf endast lösa stycken, som de tillgodogjorde utan större afseende på deras ursprungliga uppgift. Genom dem hade de dock kvar ett relativ, som med afseende på detta pronomens subordinerade uppgift i satsfogningen var fullt tillräckligt för det vanliga talspråkets behof. Men kanske samtidigt med att denna förstörelse fortgick, framträdde tendensen att genom användande af ett från annat håll hemtadt material rekonstruera relativens kategori, så att dess pronomina kunde i de romanska språken, vid satsernas kombinerande, lemna lika god tjenst, som det enda men formrika och äfven som adjektiv användbara relativet *qui* lemnat i latinet. Det var interrogativet *qualis*, som då sträcktes öfver in i relativkategorien, där det visade sig väl egnadt att fullt ersätta lidna förluster. De romanska språken fingo därigenom tillfälle att åt denna pronominala kategori uppföra en ny byggnad, som var större och vidlyftigare än den, som de nedrifvit. Af den ofvan lemnade redogörelsen för denna evolution framgår dock, att denna byggnad tydligt visar spår af att vara en rekonstruktion, hvilken utan egentligt system hopfogats dels af gammalt ursprungligt, dels af nytt, från annat håll hemtadt material. Men äfven detta förhållande är karakteristiskt för språkens sätt att gå till väga, ty endast i mån af behof upphjälpa de det gamla, ännu brukbara med nybildningar, som de utan vidare system anbringa där de kännas behöfliga. Ett sådant förfaringssätt står dock i det intimaste samband därmed, att språket är en fortgående produkt af skilda individers och generationers gemensamma tankelif, ty menniskoanden lyckas aldrig ingjuta fullt system i sin verksamhet; därom vittnar på alla punkter menniskans historia.